

Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1406/1986, I, 334; II, 327; Sadrüşşehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdi* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî – Ebû Bekir M. el-Hâsimî), Beyrut 1414/1994, s. 82-95; Saîd b. Ali es-Semerkindî, *Cennetü'l-aşkâm ve cünnetü'l-hişâm fi'l-hüyel ve'l-me'hâric* (nşr. Saffet Köse – İlyas Kaplan), Beyrut 1426/2005, s. 56, 77, 120, 175, 203, 289; Kâsânî, *Bedâ'î*, II, 333; IV, 24, 40-41; VI, 40, 49, 50, 51, 190; VII, 4, 8, 10, 16-17; Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhtâzû'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî* (nşr. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî), Beyrut 1424/2004, III, 188-189; V, 367; VIII, 32-37; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğnî* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî – Abdülfettâh M. el-Hulv), Kahire 1412/1992, V, 8; XIV, 58-62; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr* (nşr. Mahmûd Ebû Dakîka), Kahire 1370/1951, III, 25; Zehebî, *el-Kebâ'ir*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâ'it-türâsî'l-Arabî), s. 142-145; Burhâneddin İbn Ferhûn, *Tebşirâtü'l-hükkâm* (haz. Cemal Marâşlî), Beyrut 1416/1995, I, 13-14, 26-28, 188, 189; Bedreddin el-Aynî, *Remzû'l-hakâ'ik*, Bulak 1312, II, 67; İbnü'l-Hümâm, *Fethû'l-kadîr* (Kahire), VI, 358-359; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, III, 264, 325, 384, 541; VI, 289, 438-442, 451, 470-472; a.m.f., “er-Rüşve ve aksâmühâ li'l-kâdi ve gayrih”, *er-Resâ'ilü'z-Zeyniyye fi mezhebi'l-Hanefiyye* (nşr. Muhammed Ahmed Serrâc – Ali Cum'a Muhammed), Kahire 1419-20/1998-99, s. 197-205; İbn Hacer el-Heytemî, *İkâhu'l-aşkâm limâ ye'hużühû'l-ummâl ve'l-hükkâm* (nşr. Rızâ Fethî el-Abbâdî), Beyrut 1425/2004, s. 134; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, II, 397, 405; IV, 384-385, 390-392, 427; Şelebî, *Hâşiye 'alâ Tebyîni'l-hakâ'ik* (Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyîni'l-hakâ'ik* içinde), Bulak 1315, V, 31; Muhammed b. Hüseyin b. Ali et-Türî, *Tekmilê* (İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik* içinde), VIII, 255; Buhûfî, *Keşşâfû'l-kunâf*, Mekke 1394, VI, 310-311; Abdülganî en-Nablusî, *Tahkiku'l-kadiyye fi'l-fark beyne'r-rüşve ve'l-hediyye* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Kahire 1412/1991; Şevkânî, *Neylû'l-eutâr*, Kahire, ts. (Dâru't-türâs), VIII, 267-271; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, II, 37, 144-145, 255-256, 322, 365, 401, 656; III, 426; IV, 14-15, 98, 113, 130, 304; V, 247, 272, 296; Abdülganî b. Tâlib el-Meydânî, *el-Lûbâb*, Beyrut 1399/1979, II, 113; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, IV, 679-682; Abdullâh b. Abülmuhsin el-Mansûr, *Cerîmetü'r-rüşve fi's-şer'atü'l-İslâmiyye*, Riyad 1400/1980; Hüseyin Medkûr, *er-Rüşve fi'l-fıkhi'l-İslâmî mukârenen bi'l-kânûn*, Kahire 1404/1984; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, İstanbul 1985, s. 22-45, 182-186; Ali Ahmed Abdülâl et-Tahtâvî, *el-Fetâvâ'n-nediyye fi'l-fark beyne'r-rüşve ve'l-hediyye*, Beyrut 1424/2003; Mehmet Ümütlü, *İslam Hukukunda Rüşvet Suçu ve Hukuki Sonuçları* (yüksek lisans tezi, 2006), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Enver Ziya Karal, “Tanzimat Devri Vesikaları: Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler”, *TV*, I/1 (1941), s. 45-65; Hamed b. Abdurrahman el-Cüneydî, “Cerîmetü'r-rüşve ve eşeruhâ fi ifâkâtî't-tenmiyyetü'l-iktisâdiyye”, *Mecelletü Merkezi'l-buhûs*, sy. 2, Riyad 1404/1983, s. 9-35; Erdoğan Keleş, “Tanzimat Dönemi'nde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)”, *TAD*, XXIV/38 (2005), s. 259-280; F. Rosenthal, “Rashwa”, *EP* (İng.), VIII, 451.



SAFFET KÖSE

## RÜYA (الرؤيا)

Sözlükte “görmek” anlamındaki rü'yet kökünden türeyen rü'yâ kelimesi uyku sırasında zihinde beliren görüntülerin bütünü (düş) ifade eder. Sözlük anlamı aynı olan hulm (çoğulu ahlâm) ise daha çok korkunç düşler için kullanılır. Hz. Peygamber, “Rüya Allah'tan, hulm ise şeytandır” demiştir (Buhârî, “Ta'bîr”, 3, 4, 10, 14; Müslim, “Rü'yâ”, 2; Tirmizî, “Rü'yâ”, 5). Rüya-ların rahmânî olanına “rü'yâ-yı sâdika, sâliha, hasene”; şeytânî olanına “hulm” denilir. Ehâdis, menâm ve mübeşşirât kelimelerinin de “rüya” anlamında kullanımları vardır. Adgâs (ot demetleri) kelimesinin bir âyetle ahlâma izâfe edilmesiyle ortaya çıkan “adgâsü ahlâm” tabiri (Yûsuf 12/44) “yaşı kurusuna karışmış ot demetleri gibi yenisi eskisine karışmış uyku halleri, hiçbir anlamı olmayan karmakarışık hayaller” anlamına gelmektedir. Taşkôp-rizâde rüyanın düşünme yetisinin (nefs-i nâtika) bir işlevi olduğunu, hakikatinin olmaması durumunda insanda var olan yetilerin yaratılmasının bir anlamı olmaya-çağını söyler (*Miftâhu's-sa'âde*, I, 335).

Rüya insanla birlikte var olan bir olgudur. İnsan fizyonomisi üzerinde yapılan araştırmalar rüyanın yeme içme gibi bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir. İkel toplumlar yaşanan olaylarla görülen rüyaların ayırt edilmesi hususunda uzun süre tereddüt etmiş ve rüyada görülenlerin uyanırken yaşananlar kadar gerçek olduğunu düşünmüştür. Eski Mısırlılar, Asurlular ve Yunanlılar'da kâhin ve büyücülerin en önemli görevlerinden biri rüyaları yorumlamaktır. Rüya tabiri konusunda ilk metinler milâttan önce 5000'li yıllarda Asurlular tarafından yazılmıştır. Bu konuda günümüze ulaşan en eski eser, British Museum'da saklanan ve milâttan önce 2000 yıllarına ait olduğu tahmin edilen bir Mısır papirüsüdür. Burada 200 çeşit rüya tabirine yer verilmiştir. Eski Mısırlı inancına göre vazifesi rüya gören kişileri uyar-mak ve onların sorularına cevap vermek olan Serapis adında bir tanrı vardır. Kâhinler ve rüya tabircileri bu tanrıya ait tapınaklarda otururdu. Milâttan önce 669-626 yılları arasında Ninevâ'da yaşamış olan Asur İmparatoru Banipal'ın kütüphanesinde rüyaya dair taş basması eserler bulunmuştur. Milâttan önce 1500-1000 yıllarında Hindistan'da yazılan Vedalar'da rüyalara ait listeler yer almaktadır. Eski Yunanlılar uykuda ruhun vücudu terk edip tanrıları

ziyarete gittiğine inanırlardı. Rüya konusunda Hipokrat, Eflâtun ve Aristo'ya bazı eserler nisbet edilir (Türek, s. 13; Çoruh, s. 59-62). Démocritos'tan Hristiyanlığın ortaya çıkışına kadar geçen sürede Grekçe olarak yirmi altı rüya tabiri kitabının yazıldığı tesbit edilmiş olup bunlardan sadece Efesli Artemidoros'un (Artîmidur) Hu-neyn b. İshak tarafından *Kitâbü Ta'bîr-rü'yâ* adıyla Arapça'ya tercüme edilen eseri (nşr. Tefvik Fehd, Dimaşk 1964) günümüze kadar gelmiştir. Yunanistan, İtalya ve Anadolu'daki anlayışları beş kitap halinde toplanan bu eserin ilk üç kitabında rüya tabirlerine, son ikisinde rüya tabircisi olmak için gereken şartlara yer verilmiştir (Çoruh, s. 59-62).

Tevrat'ın Tekvîn bölümünde Hz. Yûsuf'un rüyalarından bahsedilir. Ayrıca Talmud'un son kısmında rüyalarla ilgili bir bölüm bulunmaktadır. İncil'de rüya anlamına gelen on iki ayrı kelime geçmekte, bu arada birçok yahudi ve hristiyan rüya tabircisinin varlığı bilinmektedir. İslâm öncesi Türkler'de rüyanın haber taşıyıcılık açısından önemli bir yeri vardı. Uygur Türeyiş efsanesinde -Böğü Han örneğinde görüldüğü gibi- hanlar gördükleri rüyalar doğrultusunda hareket etmişlerdir (Ögel, I, 75). Câhiliye devrinde rüya tabiri yaygın bir uygulamaydı, kâhinlerin görevlerinden biri de rüyaları yorumlamaktır. Bunlar arasında Şık, Satîh, Râbia b. Nasr el-Lahmî ve Sevâd b. Karîb gibi meşhur isimler vardı.

Kur'an-ı Kerîm'de Hz. İbrâhim, Yûsuf ve Mısır hükümdarının gördüğü rüyalarından söz edilmekte (Yûsuf 12/4-5, 43, 100; es-Sâffât 37/105), Resûl-i Ekrem'in gördüğü bir rüyanın doğru çıktığı Allah tarafından bildirilmektedir (el-Feth 48/27). Kur'an'da rüyaların yorumu için “ta'bîrü'r-rü'yâ” (Yûsuf 12/43), “te'vîlü'r-rü'yâ” (Yûsuf 12/100), “te'vîlül-ahlâm” (Yûsuf 12/44), “te'vîlül-ehâdis” (Yûsuf 12/6, 21) tamlamaları ve “iftâ” (hüküm açıklama) kelimesinin çeşitli türevleri (Yûsuf 12/43, 46) kullanılmıştır. Hz. Yûsuf'a rüyaların yorumunun öğretil-diği (Yûsuf 12/6, 21), Hz. İbrâhim, Ya'kûb ve Yûsuf'un gördükleri rüyaları tabir ederek bu yorum ışığında hareket ettikleri (Yûsuf 12/4-6; es-Sâffât 37/102) belirtilmektedir. Kur'an-ı Kerîm'de Hz. İbrâhim'den rüyasında oğlunu kurban etmesinin istendiği (es-Sâffât 37/100-113), Hz. Yûsuf'un rüyasında on bir yıldızın, ay ve güneşin kendisine secde ettiğini gördüğü ve bu rüya ile onun ileride peygamber olarak seçileceğine işaret edildiği (Yûsuf 12/4-5), yine Yûsuf'un Mısır'da hapse atılması sırasında hapisteki iki gencin ve Mısır kralı-



nın (Yûsuf 12/36, 41-49) gördüğü rüyaları yorumladığı (Yûsuf 12/99-100) haber verilmektedir. Cenâb-ı Hak, Bedir Gazvesi öncesinde Resûlullah'a düşmanlarının sayısını rüyasında az göstermiş (el-Enfâl 8/43), Hudeybiye öncesinde müslümanlarla birlikte Mekke'ye gireceğine ilişkin gördüğü rüya bir yıl sonra gerçekleşmiş (el-Feth 48/27), Hz. Peygamber'den mucize göstermesini isteyenlere karşı Bedir Gazvesi veya Mekke'nin fethi öncesinde gördüğü rüyalarından söz edilmiştir.

Hadislerde rüyanın insan hayatındaki yerine ve önemine defalarca değinilmiştir. Resûl-i Ekrem'e ilk vahiy sâlih rüya şeklinde gelmiş, altı ay müddetle vahiy bu şekilde devam etmiştir. Bir hadiste yirmi üç yıllık vahiy müddeti içerisindeki bu altı aylık zaman dilimi kastedilerek, "Müminin sâdik rüyası nübüvvetin kırk altıda biridir" buyurulmuş (Buhârî, "Ta'bir", 5; İbn Mâce, "Ta'bir", 1; Tirmizî, "Rü'yâ", 2-3), vahyin kesilmesine karşılık mübeşşirâtın devam ettiği bildirilmiştir (Buhârî, "Ta'bir", 6). Hadis mecmualarında "Kitâbü'r-Rü'yâ" ve "Kitâbü Ta'bir'r-rü'yâ" başlığı altında Hz. Peygamber'in rüyalarına ve yorumlarına yer verilmiştir. Resûlullah'ın sabah namazından sonra sahâbîlere, "İçinizde rüya gören var mı?" diye sorduğu, varsa tabir ettiği (Buhârî, "Ta'bir", 47; Ebû Dâvûd, "İmân", 10; Dârimî, "Rü'yâ", 13), zaman zaman kendi rüyalarını da anlattığı ve tabir ettiği yahut ashaptan birine tabir ettirdiği, güzel rüyaların anlatılıp tabir edilmesini hoş karşıladığı, kötü rüyaların anlatılmasını ve tabir edilmesini istemediği belirtilmiştir. Öte yandan ashap içinde Hz. Ebû Bekir'in rüyaları isabetli tabir ettiğine dair yaygın bir kanaat vardır. Ezanı ilk önce rüyasında görenin Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe olduğu ve Resûl-i Ekrem'in de bunu onayladığı bilinmektedir (Ebû Dâvûd, "Şalât", 28; İbn Mâce, "Ezân", 1).

Tefsir âlimleri rüyanın oluşumunu genel olarak Zümer sûresinin 42. âyetine dayanarak açıklar. Söz konusu âyette Allah'ın ölmek üzere olanların canını aldığı, ölmeyenleri de uykularında -bedenlerinden alıp kendilerinden geçirdiği-, ardından ölümüne hükmettiği kimselerin canlarını yanında tuttuğu, ötekilerini belli bir süreye kadar salıverdiği bildirilmektedir. Uyuyan insanda idrak bulunmadığını belirten Mu'tezile âlimleri rüyada görülenlerin hayalden ibaret olduğunu söylemiştir. Ancak âlimlerin büyük çoğunluğuna göre rüya insanın ruhu ile gördüğü ve aklı ile idrak ettiği bir olaydır. Rüya, mâna âleminden rüyet âlemine semboller şeklinde indiril-

len ilham olarak da değerlendirilir. Sûfiler ise rüyayı uykuda misal âlemini seyreden ruhun gördüklerini uyanınca hatırlaması şeklinde açıklamaktadır.

Dinî literatürde üç çeşit rüyadan söz edilir. 1. Rahmânî rüya. Rüya denildiğinde ilk akla gelen budur; bu rüyaya "rü'yâ-yı sâdika, rü'yâ-yı sâliha" da denir. Bu tür rüyayı mübeşşirât diye niteleyen Hz. Peygamber, "insanın metafizik âlemle olan ilişkisi ve oradan aldığı müjdeleyici bilgi ve işaretler" anlamına gelen mübeşşirâtın nübüvvetin sona ermesinden sonra da devam edeceğini bildirmiştir (Buhârî, "Ta'bir", 5; Tirmizî, "Rü'yâ", 2-3; İbn Mâce, "Ta'bir", 1). 2. Şeytânî rüya. Şeytanın aldatma, vesvese ve korkutmalarıyla meydana gelen karışık hayaller, düşler, telkinlerdir. Bunların anlatılması ve yorumlanması tavsiye edilmemiştir. 3. Nefsânî rüya. Nefsin hayal ve kuruntuları, uyku esnasındaki dış etkiler ve günlük meşgalelere ilişkin rüyalar (Seyyid Süleyman el-Hüseynî, I, 4). Rüya konusunda genel görüşleri derleyen Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, ruhun dinginlik ve berraklık derecesine göre rüyaların az veya çok gerçek çıkacağını belirtir (*Mürûcû'z-zeheb*, II, 175-179). Gazzâlî rüyayı, uykuda insan ruhu ile levh-i mahfûz arasındaki perdenin kalkmasıyla levhte yazılı olan şeylerin bazısının insan kalbine yansması olarak açıklar (*İhyâ*, IV, 903). Fahreddin er-Râzî de benzer açıklamalar yapar (*Mefâtihü'l-gayb*, XVIII, 135). İbn Haldûn'a göre rüya, uykuda insan ruhunun mânalar âlemine dalması sonucunda gâipten kendisine akseden varlıklara ait şekil ve sûretleri bir anda görmesinden ibarettir. Eğer bu akis zayıf, hayaldeki remzi de açık bir şekilde aksettirmiyorsa tabire muhtaçtır (*Mukaddime*, I, 380-384). İbn Haldûn, *Mukaddime*'nin meslekler bölümünde rüya tabiri ve tabircilerinden, rüyanın doğruluğuna delâlet eden âlâmetlerden ve rüyanın vahiyile münasebetinden söz eder (II, 1136-1141).

Kelâm âlimleri rüyayı Allah Teâlâ'nın rüyada görülüp görülemeyeceği ve rüyanın bilgi kaynağı olup olmadığı yönünden tartışmıştır. Allah'ın rüyada görülüp görülemeyeceği meselesinde Şîa ve Mu'tezile âlimlerinin görüşü olumsuz, Ehl-i sünnet'in görüşü olumludur. "Beni rüyasında gören gerçekten görmüş demektir, çünkü şeytan benim sûretime giremez" hadisi sebebiyle (Buhârî, "İlim", 38, "Ta'bir", 10; Müslim, "Rü'yâ", 10-11; Tirmizî, "Rü'yâ", 4) Hz. Peygamber'in rüyada görülebileceği görüşü genelde olumlu karşılanmıştır. Kelâm âlimlerinin umumi kanaati-

ne göre rüya kesin bilgi vasıtası değildir; dolayısıyla rüyada Resûl-i Ekrem'i görerek ondan tâlimat aldığını söyleyenlere itibar edilmez. Hz. Peygamber, "Uyanıncaya kadar uyuyan kişiden kalem kaldırıldı" buyurmuştur (Buhârî, "Talâk", 11; "Hudûd", 22; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 17). Buna göre mukellef olmayan bir kişinin uykusunda gördükleriyle nasıl amel edilebilir? (Üsâme M. el-Avâdî, s. 46-49). Mutasavvıflar ise çok önemli konularda rüya yoluyla elde ettikleri bilgilere dayandıklarını ileri sürmektedir. Buna örnek olarak varlık mertebelerini mübeşşirât yoluyla Resûlullah'tan aldığını iddia eden Muhyiddin İbnü'l-Arabî gösterilebilir. Şîler de mâsum imanın rüya yoluyla gördüğü hususların hüccet olduğu kanaatindedir (Mirza Muhsin el-Uşûr, s. 68-88).

İslâm filozofları rüyayı birtakım sembollerin (sûretler) mütehayyile gücünden ortak duyuya yansması olarak izah eder. Onlara göre sâdik rüyalar nefsin melekût âlemiyle ilişkisinden ortaya çıkar. Ya'kûb b. İshak el-Kindî, *Uyku ve Rüyanın Mahiyeti Üzerine* adlı risâlesinde uyku ve rüyanın nefsin bir fonksiyonu olduğunu, rüya yorumunun tabiat bilimleri arasında önemli bir yer tuttuğunu belirtir. Kindî, uykuda devre dışı olan duyu güçlerine mukabil tasarlama ile düşünme güçlerinin serbest kaldığını, böylece rüya olayının gerçekleştiğini söyler (*Felsefî Risâleler*, s. 130). Fârâbî de rüyaları muhayyile gücüyle ilişkilendirmekte, bu gücün rüyaların oluşumunda belirleyici bir işlevinin bulunduğunu kaydetmektedir (*el-Medinetü'l-fâzıla*, s. 108-113). Rüyaların sebebini ve yorumunu açıklamak üzere *el-Kavl fi sebebî'l-menâmât* adlı bir risâle yazan İbn Sînâ'ya göre rüya nefsin muhayyile gücünün etkiye açık olma özelliğiyle meydana gelmekte olup güçlü konuma geçmiş olan nefis uykuda fizik ötesi âleminden bilgi alabilmektedir. Muhayyilesi dış duyuların denetimi dışında kalan kişinin fizik ötesi âleme yönelişi artar. Beden sağlığının bozuk olması ve muhayyile ile hatırlama güçlerinin iyi çalışmaması gibi engeller bulunmadığı takdirde nefis muhayyileden kurtularak ilâhî âleme yönelir. Bu esnada oradan gelen bilgiler nefiste yer eder, böylece metafizik âleme ilişkin bir algı gerçekleşmiş olur. Bazan muhayyile gücü nefisle fizik ötesi âlemin arasına girerek görüntüyü engeller. İbn Sînâ'ya göre rüyalar yalnız metafizik âleminden nefse gelen etkilere dayanmaz, ayrıca insanın fizyolojik durumundan kaynaklanan rüyalar da söz ko-



nusudur. Aç kimsenin rüyada yiyecek, üşüyenin ateş görmesi bu türdendir. Bu durumda nefis ilk gördüğü şeyler üzerine hayaller oluşturmaya başlar. Bunlar karışık rüyalar olup ancak tabirle açıklanabilir. Muhayyile gücü bazan olayları gerçek şekliyle, bazan benzerleriyle tahayyül eder, bazan da nefis melekût âlemiyle iletişime girmeksizin bir şeyi gerçekten müşahade ediyormuş gibi davranır, halbuki nefsin gördüğü şey onun sûreti değil benzeridir (Durusoy, s. 106-114).

Modern fizyoloji ve psikoloji, araştırmalarını rüyaların oluşmasında dış ve iç etkenlerin rolleri üzerinde yoğunlaştırmıştır. Genellikle fizyolojide rüyanın büyük beyindeki benlik olaylarıyla ilgili olduğu, dış ve iç etkenlere bağlı şekilde oluştuğu kabul edilmektedir. Bazı bilim adamları rüyanın görüldüğü anın tam olarak belirlenmesini sağlayan fizyolojik ipuçları bulmuştur. İnsan, hayatının yaklaşık üçte birini uyku ile geçirir ve bu esnada beden dinlenir. Rüya ise daha çok hızlı göz hareketleri (REM) adı verilen ara evrelerde görülür. Hâfiz olanların rüyada ezberlerini tekrar etmesi örneğinde olduğu gibi günlük hayatta bazı işler üzerinde yoğunlaşanlarda REM uykusunun arttığı gözlenmektedir. Uyku ve rüyanın vücudun dinlenmesi, duyguların ve mizacın düzenlenmesi, bilinç altının açığa çıkması gibi biyolojik, fizyolojik ve psikolojik işlevleri vardır (Güven – Belbaşı, s. 48-52). Dış uyaranların uyuyanlar üzerindeki tesirlerini ilmi yöntemle ilk inceleyen Louise Ferdinand Maury uyku esnasında temas, koku, tat şeklinde muhtelif uyaranlar kullanmış, bunları kendine uygulatmış, ardından rüyalarını kaydettirmiştir. XX. yüzyılda rüya ve yorumlarıyla ilgili çalışmalar psikoloji ve fizyoloji araştırmacıları tarafından sürdürülmüştür. Psikanalizin kurucusu Sigmund Freud'e göre insanın yaşama kaynağı ve canlı organizmanın faaliyet amacı korunma ve cinsellik içgüdüleridir. Uygarlığın gelişmesine paralel olarak korunma içgüdüğü ikinci plana itilince geriye cinsellik içgüdüğü kalmıştır. Bu da libido denilen idare merkezinde planlanmaktadır. Cinsel duygularla toplumdaki kuralların çatışması veya bu isteklerin bilinç altına itilmesi kişide birtakım kompleksler meydana getirir. Rüyada görülenler bu komplekslerin, bilinç dışı arzuların akıl sansürü ve baskısından kurtulmuş olarak örtülü bir şekilde tezahürüdür (Türek, s. 23-31). Alfred Adler ise rüya olaylarını yorumlamada aşağılık duygusuna dikkat çeker; rüyaların geçmişten çok geleceğin planlanmasına yardımcı ol-

ma işlevi üstlendiğini ileri sürer. Carl Jung, toplumsal bilinç altının etkilerine dayanarak simgelerin kişi için özel anlam taşıdığını vurgular (a.g.e., s. 31-33; Çoruh, s. 96-131). Alman ekolü psikologlarının çoğu Freud'un yaklaşımını hatalı bulmaktadır. Munich Kliniği hekimlerinden Bumke, "Psikoanaliz ölmüştür, mersiyesi bile okunmuştur" demektedir (a.g.e., s. 46). Rüyaları tıpkı masal ve mitoslar gibi semboller dili olarak niteleyen Erich Fromm bunun unutulmuş bir dil olduğunu kaydetmektedir. Fromm onu yeniden hatırlamanın gereğini ortaya koymak için *Rüyalar, Masallar, Mitoslar* adlı eserini yazmıştır. Ona göre insanlık tarihinin en eski eserlerinden olan mitoslarla günlük yaşantının ürünleri olan rüyalar birbiriyle şaşırtıcı benzerlik göstermektedir. Günümüz insanı onlara gereken değeri vermeyi ve onları bir tecrübe hazinesi olarak görmeyi unutmuştur; bu sebeple onların dilinden anlamamaktadır (*Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, s. 23-38).

İslâm kültüründe rüyaların yorumlanması (tabir) yaygın bir uygulamadır. "Uykuda yaşanan olayların enfüsi ve âfâki yönlerini ayırt edip bir karîne ile onların ötesindeki hakikate geçme" demek olan tabir sembolik bir dilin çözümlenmesidir. Rüya tabiri yapanlara "muabbir", bu maksatla yazılan kitaplara "tâbirnâme" denilmektedir. Rüya tabiri edenin rüyada görülen hayali şekillerin iç ve dış yönlerini ayırt edip bir karîne ile ötelilerdeki hakikate ulaşması, rahmânî olanını şeytânî olanından ayırt edecek maharette olması gerekir. Çünkü bazı insanlara rüyada olaylar "filtrelendirilmiş" olarak, bazılarında da "filtresiz" gösterilir. Bu sebeple Taşköprizâde, eski Yunanlılar'da ayak takımının rüyalarına değil filozof ve devlet adamlarının rüyalarına önem verildiğini belirtir (*Miftâhu's-sa'âde*, I, 335). Rüya tabircisinin Kur'an'da geçen teşbihleri ve sembolik ifadeleri bilmesi, rüyaları yorumlarken bunlardan yararlanması gerekir. Ayrıca kelimelerin etimolojisini, darbimeselleri, deyimleri iyi bilmelidir. Her ne kadar rüya tabirinin Allah vergisi olduğunu, dolayısıyla sonradan kazanılamayacağını ileri sürenler varsa da çoğunluk, onun sembollerle ifade edilen şifreleri çözmeye dayanan bir maharet sayıldığı ve bu hususta başarılı olmak isteyenlerin rüyanın cinsi, sınıfı ve tabiatı gibi hususları bilmesi, bunlardan birini diğeriyle telif etmeyi başarması ve yorumlamak istediği rüyanın nerede, nasıl, ne zaman ve kim tarafından görüldüğünü tesbit etmesi gerektiğini söylemektedir.

İslâm geleneğinde rüya tabiriyle ilgili olarak Dânyâl, Ca'fer es-Sâdık, İbn Sîrîn, Ebû İshak İbrâhîm el-Kirmânî, Câbir el-Mağribî, Nasr b. Ya'kûb ed-Dineverî, İbn Ebû'd-Dünyâ, Abdülğani en-Nablusî ve Seyyid Süleyman el-Hüseynî gibi müelliflere nisbet edilen eserler önemlidir. Bilhassa Muhammed b. Sîrîn'in rüya tabirlerini konularına göre sıralayan *Kitâbü Ta'birî'r-rû'yâ'sı*, Abbâsî halifelerinden Mehdî-Billâh döneminde yaşayan İbrâhîm el-Kirmânî'nin *Kitâb-ı Düstûr'u*, İbn Kuteybe'nin *Kitâbü Ta'birî'r-rû'yâ'sı*, Memlûk kumandanlarından Hafîl b. Şâhin'in *el-İşârât fî 'ilmi'l-'ibârât* adlı eserinden esinlenerek Seyyid Süleyman el-Hüseynî tarafından yazılan *Kenzü'l-menâm* ve Abdülğani en-Nablusî'nin *Ta'firü'l-enâm fî ta'birî'l-menâm* adlı eseri zikredilebilir. Bu konudaki literatürü tanıtan çalışmalara örnek olarak N. Bland'ın "On the Muhammedan Science of Tabir or Interpretation of Dreams" adlı makalesi (*JRAS*, XVI [1856], s. 118-171), Annemarie Schimmel'in *Halifenin Rüyaları, İslamda Rüya ve Rüya Tabiri* adlı eseri, Şîî müellifleri tarafından yazılan rüya tabiriyle ilgili eserler için Mirza Hüseyin en-Nûrî et-Tabersî'nin Hz. Peygamber'in, diğer peygamberlerin, on iki imamın ve daha başka kişilerin rüyalarına yer veren *Dârü's-selâm fî mâ yete'llaķu bi'r-rû'yâ ve'l-menâm* (Beyrut 1412/1992) gösterilebilir.

#### BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 56; İbn Sîrîn, *Ta'birü'r-rû'yâ*, Beyrut, ts. (Mektebetü's-sekâfiyye), s. 2-5; Ya'kûb b. İshak el-Kindî, *Felsefî Risaleler* (trc. Mahmut Kaya), İstanbul 2002, s. 130; Fârâbî, *el-Medinetü'l-fâzıla* (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Beyrut 1986, s. 108-113; İbn Kuteybe, *Ta'birü'r-rû'yâ* (nşr. İbrâhîm Sâlih), Dimaşk 1422/2001, s. 23-45; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), II, 175-179; Gazzâlî, *İhyâ* (trc. Ahmed Serdaroglu), İstanbul 1975, IV, 903; Fahrreddin er-Râzî, *Me'âtihu'l-gayb*, Beyrut, ts. (Dârü İhyâ'i't-türâsî'l-Arabî), XVIII, 135; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *er-Rû'yâ ve'l-mübeşşirât* (nşr. Mahmûd Mahmûd el-Gurâb), Dimaşk 1414/1993, s. 18-30; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982-83, I, 380-385; II, 1136-1141; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 335-337; Mirza Hüseyin en-Nûrî et-Tabersî, *Dârü's-selâm fî mâ yete'llaķu bi'r-rû'yâ ve'l-menâm*, Beyrut 1412/1992, s. 69-130; Seyyid Süleyman el-Hüseynî, *Kenzü'l-menâm: Mükemmel ve Mufasssal Rüyâ Tâbirnâmesi*, İstanbul 1340-41, I, 4; Sigmund Freud, *Rüya Yorum Metodu* (trc. Ayşegül Günkut), İstanbul 1964, s. 11; a.mlf. – İbrâhîm Türek, *Rüyalar*, İstanbul 1965, s. 10-33; Hakkı Şinasi Çoruh, *Rüya Dünyamız*, İstanbul 1968, s. 46, 59-62, 96-131; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1971, I, 75; Mirza Muhsin el-Usfur, *Bûlğatü's-Şifâti'l-kirâm fî ta'birî'r-rû'yâ ve'l-menâm*, Küveyt 1406/1986, s. 68-88; Ahmet Avni Konuk, *Fususü'l-hikem Tercüme ve Şerhi* (thaz. Mustafa



Tahrâlı – Selçuk Eraydın), İstanbul 1989, II, 222; Üsâme M. el-ʿAvadî, *Ahkâmü Tefsiri'r-rûyâ ve'l-aḥlâm fi'l-Kurʾânî'l-Kerîm ve's-sünneti'l-muḥaḥara*, Beyrut 1411/1991, s. 46-49; A. Schimmel, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar* (trc. Aydın Arıtan – Kaan H. Ökten), İstanbul 1992, s. 23-38; Ali Durusoy, *İbn Sîna Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri*, İstanbul 1993, s. 106-114; A. Schimmel, *Halîfenin Rüyaları: İslamda Rüya ve Rüya Tabiri* (trc. Tuba Erkmen), İstanbul 2005, s. 17-31; Abdullah M. Emîn Yûnus el-Ömerî, *er-Rûyâ ve'l-aḥlâm fi's-sünneti'n-nebeviyye*, Amman 1425/2005, s. 15-27; M. Yusuf Güven – Osman Fatih Belbağ, *Hakikat Penceresi mi? Hayal Perdesi mi? Rüya*, İstanbul 2006, s. 48-52; Cemal Anadol, *Ansiklopedik Rüya Yorumları Sözlüğü*, İstanbul, ts. (Türkmen Kitabevi), s. 9-14; M. Nazif Şahinoğlu, “Ta’bir”, *İA*, XI, 602-604; İlyas Çelebi, “Rüya”, *İslâm'da İnanc, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, IV, 29-32.



İLYAS ÇELEBİ

□ TASAVVUF. İlk zâhid ve sûfilerden itibaren rüya tasavvufun önemli bir konusu ve bilgi kaynağı olmuştur. Peygamberlerin gördüğü rüyalar vahiy, takvâ sahibi müminlerle velîlerin gördüğü rüyalar ilham mahiyetindedir. Gazzâlî, Resûl-i Ekrem'den sonra vahiy gelmeyeceğinden gayb âlemiyle ilişkisinin rüya ile kurulduğunu belirtir (*İhyâ*<sup>2</sup>, IV, 488; *el-Münkız*, s. 44). İlk sûfi müelliflerden Muhammed b. İbrâhîm el-Kelâbâzî *et-Ta'arrûf'ta*, Kuşeyrî *er-Risâle*'de rüya konusuna müstakil bir yer ayırmıştır. Kuşeyrî'ye göre rüya bir nevi keramettir; mahiyet olarak kalple ilintilidir, kalbe gelen hâtır (mânevî hitap) ve muhayyile ile tasavvur edilen bir haldir; uykuda bütün his ve şuur hallerinin tamamen yok olmadığı bir sırada görülür. Rüya, insanların kalplerinde yaratılan ve karar kılan şeyin tahayyül ve tasavvur yoluyla idrak edilmesidir. İnsan uyuduğu zaman beş duyu organı ile maddî âleme ait şeyleri his ve idrak etme kabiliyeti kendisinden gider; duyulur ve zorunlu bilgilerle meşgul olan muhayyile ile tasavvur melekesi kendisini bu gibi şeylerden sıyrır. Uyandığı zaman rüyada gördüğü hallerin uyanık iken müşahade ile hissettiği duyulur ve zorunlu bilgilere nazaran zayıf olduğunu görür. Bir şeyi uyanık iken görmekle rüyada görmek arasındaki fark gün ışığında görmekle lamba ışığında görmek arasındaki farka benzer (Kuşeyrî, s. 715).

Tasavvuf kaynaklarına göre Hak'tan ve rüya meleğinden kaynaklanan rüyalar sâdık rüya, nefisten ve şeytandan kaynaklananlara kâzib rüya denir. Sâlih müminlerin gördüğü rüyalar genellikle müjdeleyici nitelikte olduğundan bunlara bûşrâ veya mübeşşire adı verilir (a.g.e., s. 714). Uyarı niteliğinde olan rüyalar da vardır.

Bu tür rüyalara tahrîr (bilgilendirme) rüyaları denilir. İbadet ve taattan uzaklaşan kula bu türden rüyalar gösterilerek tövbe ve kulluğa yönlendirilir. Sâdık rüyaların üçüncü kısmı ilham rüyalarıdır. Kişi bu tür rüyalarda kendini din ve hayır hizmetlerinde bulunurken görür. İlham rüyalarının gösterilmesindeki amaç kulluğun daha da arttırılmasıdır. Şeytandan veya nefisten kaynaklanan ve adgâsü ahlâm ya da kâbus adı verilen kâzib rüyalar karışık, anlamsız ve genellikle hüzün vericidir (İbnü'l-Arabî, *el-Fütûḥâtü'l-Mekkiyye*, II, 495).

Tasavvufu rüya sadece uykuya has değildir. Sûfilere göre âlem bir hayal, rüya da hayal olan âlemin müşahedesidir. Bir hadiste, “İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar” buyurulmuştur (Aclûnî, II, 313). İnsan âhirette dünya hayatının bir rüya ve hayalden ibaret olduğunu anlayacaktır (Mevlânâ, III, 141; IV, 291). Rüya uykuda, uyanırken ve uyku ile uyanıklık arasında görülebilir. Sûfiler bu anlamda rüyaları vâkıat, hayâlât, havâtır, idrâkât, letâif gibi yakın anlamlı kelimelerle ifade etmişler, uyku için de mâna kelimesini kullanmışlar, tasavvufî âdâba riayet ederek sâdık rüyalara nâil olmak için uyuyan kimseye “Hakk'ın vahdet ve mâna âlemine misafir olan kimse” anlamında mihman demişlerdir.

Bazı sûfiler uyanık olmanın uykuda olmaktan daha iyi olduğunu söylerken bazıları rüyada Allah'ı, Hz. Peygamber'i ve evliyayı görmenin mümkün olduğunu belirterek uykunun ayrı bir önemi bulunduğunu ileri sürerler. Nitekim Resûl-i Ekrem, “Rüyada beni gören gerçekten beni görmüştür, çünkü şeytan benim sûretime giremez” buyurmuştur (Buhârî, “İlim”, 38, “Ta'bir”, 10; Müslim, “Rûyâ”, 10-11; Tirmizî, “Rûyâ”, 4). Bâyezîd-i Bistâmî rüyada gördüğü Allah'a kendisine nasıl varacağını sorduğunda, “Nefsini bırak da öyle gel” cevabını almış (Kuşeyrî, s. 719), Râbia el-Adeviyye, Resûlullah'ın, “Beni seviyor musun?” şeklindeki sorusuna, “Ey Allah'ın resulü! Seni kim sevmez ki? Fakat Hak Teâlâ'nın muhabbeti her tarafımı öyle kaplamıştır ki O'ndan başkasına gönlümde yer kalmamıştır” diye karşılık vermiştir (Ferîdüddin Attâr, s. 80). Bazı sûfiler, rüyalarında Allah'tan ve Hz. Peygamber'den aldıkları işaret üzerine irşad faaliyetine başlamıştır. Rivayete göre halk, Cüneyd-i Bağdâdî'den kendilerine vaaz etmesini istemiş, Cüneyd, üstadı Serî es-Sakatî'nin halkın bu arzusuna uymasını söylemesine rağmen kendini irşada ehil görmediğinden bu işe başlamayı göze alamamış, ancak rüyasında Resûl-i Ekrem'den halkın

isteği yönünde bir işaret alınca tutumunu değiştirmiş, aynı gece Serî de rüyasında Allah'tan bu yönde bir işaret aldığını kendisine aktarınca irşada başlamıştır (Hücvîrî, s. 183; Ferîdüddin Attâr, s. 422). Bazı sûfiler de gördükleri bir rüyanın ardından tasavvuf yolunu tutmuştur. Üzerinde “Allah” yazılı bir kâğıdın yolda çiğnendiğini gören Bişr el-Hâfî, yerden kâğıdı alıp misk ile kokulandırdıktan sonra yüksekçe bir duvara koymuş, o gece rüyasında, “İsmimi aziz kıldın, ben de seni iki cihanda aziz kılacağım” diyen bir ses işitmiş, bunun üzerine tövbe edip tasavvuf yoluna girmiştir (Kuşeyrî, s. 68). Gördükleri rüya neticesinde hidayete eren gayri müslimler de vardır (Safedî, II, 47).

Kaynaklarda bazı sûfilerin virdlerini rüyada Hz. Peygamber'den aldıkları belirtilir. Kuşeyrî, Ebû Bekir Muhammed b. Ali el-Kettânî'ye “yâ hay, yâ kayyûm! Lâ ilâhe illâ ente” zikrini rüyasında Resûlullah'ın öğrettiğini söyler (*er-Risâle*, s. 719). Bazı sûfi müellifler eserlerini Resûl-i Ekrem'den aldıkları tâlimatla yazdıklarını ileri sürmüştür. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, 627 Muharreminde (Aralık 1229) Dimaşk'ta Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğünü, onun kendisine bir kitap uzatarak, “Bu *Fûşûşü'l-hikem*'dir, bunu al ve halkın faydasına sun” dediğini, bunun üzerine kitabı alıp fazlasız ve noksansız halka sunduğunu ifade eder (s. 47). Felçli olan Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî, Resûl-i Ekrem'i övmek için *Şâhidetü'l-bürde*'yi yazmış, bu kaside hürmetine kendisine şifa vermesi için dua etmiş, bir süre sonra Hz. Peygamber rüyasında elini onun yüzüne sürerek hırcasını üzerine atmış ve Bûsîrî iyileşmiştir (Kütübî, III, 368). Muhammed İkbâl 1913'te Lahor'da Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'yi rüyada görmüş, *Esrâr-ı Hôdî* adlı eserini onun işaretleriyle kaleme almıştır. Kaynaklarda, sûfilerin rüyalarında vefat eden velîleri görüp onlara âhiret ve kabir halleriyle ilgili sorular sorduklarına dair birçok örnek nakledilmektedir. Bişr el-Hâfî rüyasında Hz. Ali'yi görmüş ve kendisinden şu nasihatı almıştır: “Sevap umarak zenginlerin fakirlere ikramda bulunması ne kadar hoş ise Allah Teâlâ'ya güvenen fakirlerin zenginlerden uzak durması da o kadar hoştur” (Kuşeyrî, s. 720).

Tasavvufî hayatta rüya mârifet, hikmet, vaaz, irşad, uyarı vb. hususların kaynağıdır. Pek çok dinî ve ahlâkî hakikate rüyada vâkıf olunmuştur. Birçok sûfi, zâhid ve velî gördüğü rüyaya göre hayatına ve davranışlarına yön vermiştir. Tarikatlarda rüyalar seyrü sülûkün bir parçası olarak gö-